

Párhuzamokat keresek a növények és a népcsoportok őshonossága – vagy éppen „idegensége” – között. Hogy miként jelentkezik a természetben, és hogyan értelmezhető az emberi társadalomban a jelenség: egy-egy faj vagy népcsoport leli-e honját a hazában. Vagyis (itt) hon van-e Magyarországon a tolnai sváb, s honos-e magyar földben a kukorica. Minthogy tisztán biológiai jellemzőket keverék bio-humán jellemzőkkel állítok párba, a kapott hasonlóságok nyilván csak közelítő analógiák. (Elsősorban a növényvilágból hozom biológiai példáimat, mert ahhoz valamelyest jobban értek, mint az állatokhoz.)

A botanikusok – többé-kevésbé világosan és határozottan – megkülönböztetik az adott földrajzi területen élő fajok között a bennszülött, az őshonos, a jövevény, a betelepített és behurcolt, valamint az özönnövényeket.

BENNSZÜLÖTT (endemikus)

Olyan faj, amely az adott területen fejlődött ki az evolúció során, s a világ más tájain nem is él. Ilyen a Kárpát-medencében (vagy némelyik faj esetében még ennél is szűkebb területre vonatkozóan) például a bánáti bazsarózsa, a budai imola, a magyar csenkesz, a kései szegfű, a magyar kikerics, a magyar zergevirág, a pilisi len, a tomai vértő stb.

Nem könnyű válaszolni, hogy miféle ember nevezhető a Kárpát-medencében bennszülöttnek. Leginkább talán „Sámuel” tekinthetjük annak, vagyis azt a 350 ezer évvel ezelőtt élt ősembert, akinek nyakszirtcsontját és egy-két fogát, valamint pattintott kőeszközait Vértesszőlőson tárták fel alsó paleolitik rétegekben, kb. ötven évvel ezelőtt. (Azóta Sámuel lakóhelye a Magyar Nemzeti Múzeum bemutatóhelye.) És „bennszülöttnek” nevezzük minden távoli táj őslakosait. Így (a magyar szóhasználat szerint) bennszülöttek élnek az Amazonas őserdeiben, Óceániában, s bennszülöttek tekintendők az észak-amerikai indiánok is. Ausztráliában is csak bennszülöttek éltek, amíg az angolok nem létesítették ott az első telepeket. És pontosan meg is felelték annak a két kritériumnak, hogy „ott fejlődött ki” és „máshol nincs”. [Aboriginal: ab = -tól/től, origin = eredeti. Indigenous: in = indu = -ban/ben, geno = születik]

ŐSHONOS

Olyan növény, amely az adott területen fejlődött ki, de előfordulása nem szorítkozik viszonylag kis földrajzi területre (például a Kárpát-medencére), hanem távolabbi vidékeken – mondjuk, Ázsiában is – előfordul. Őshonos faj több száz él körülöttünk. Csak egy „csokor” az ismertebbekből: apró szulák, barátságsegfű, barkócaberkenye, bársonyos kakukkszegfű, bibircses kecskerágó, bogláros szellőrózsa, boldogasszony papucs, bolondító beléndek, csabaire, csalánlevelű harangvirág, cserszömörce, csertölgy, csomós ebír, egybibés galagonya, erdei ciklámen, erdei pajzsika, erdeifenyő, fehér fagyöngy, fekete peszterce, fekete üröm, fekete bodza, fekete csucor, foltos bürök, földi bodza, fürtös gyöngyike, gilisztazöld varádics, gumós nadálytő, gyermekláncfű, gyöngyvirág, hamvas éger, háromszínű árvácska, húsos som, illatos ibolya, kerek repkény, kis ezerjófű, kocsánytalan tölgy, korai juhar, kókény, közönséges cickafark, leánykörtörcsin, magas kőris, magyar kőkörtörcsin, medvehagyma, mezei juhar, mezei katáng, mocsári gólyahír, molyhos tölgy, nagylevelű hárs, odvas keltike, papsajtmályva, parti fűz, pipacs, piros árvacsalán, réti boglárka, rezgő nyár, sulyom, szászorszép, szibériai nőszirm, tatárjuhar, tavaszi hérics, tavaszi kankalin, vadmurom, vérehulló fecskefű, veresgyűrű som, vetési konkoly, virágos kőris, vitéz kosbor.

Vajon melyik nép őshonos itt, a Kárpát-medencében? Mint sok-sok múltba vesző eredetre, erre sincs abszolút egyértelmű és egyszerű válasz. Biztos, hogy ezek nem mi, magyarok vagyunk. Hiszen sokféle nép élt már előttünk is ezen a tájon, s akkor sem volt lakatlan a vidék, amikor elfoglaltuk a Duna–Tisza–Maros környékét. Valakiket leigáztunk, megöltünk, elűztünk vagy beolvasztottunk. Ezért talán leginkább a „jövevény-faj” (l. alább!) minősítés illene ránk.

JÖVEVÉNY

Olyan faj, amely nem őshonos ugyan, de saját természetes terjeszkedése révén került hozzánk.

Az állatok – minthogy mozgékonyak – gyorsabban „reagálnak” a környezeti változásokra, mint a növények. Ezért a globális melegedés következtében elsősorban a hazai állatvilágban tapasztalhatók átrendeződések. A hajdan tipikusan mediterrán elterjedésű kabócák szinte szünet nélküli cirregése ma már nemcsak a Mecsekben, hanem a Budai-hegységben és más középhegységekben is gyakran hallható.

A magyar cigányok is jövevények. Indiából származnak, s onnan jutottak állandó vándorlással egyre nyugatabbra, el a Balkánra, ahonnan főleg a török terjeszkedés miatt vándoroltak tovább a 15. században Magyarországra, s még tovább Európába. Tehát ők is Ázsiából jöttek, miként mi, magyar magyarok, s ők is azért jöttek, mert addigi helyükről (ki)szorították őket a körülmények és más népek. Csak bő 500 évvel később, mint minket.

Talán a kínaiak megjelenése a világ nagyvárosaiban is a „jövevény-növények” analógiája. Hiszen elképesztő létszámuk miatt érthetően – s nem is igazán erőszakos módon – terjeszkedni próbálnak a Földgolyó egyre több pontján, s megtelepszenek egyre több nép között.

Döntsék el a történészek, hogy „jövevényeknek” tekinthetők-e a románok Erdélyben, vagy éppenséggel őslakosoknak! A románok az őshonos dákok leszármazottainak tekintik magukat, a magyar történelemkönyvek szerint viszont elsősorban a tatárdúlás nyomán elnéptelenedett területekre települtek be délről románok.

BETELEPÍTETT

Olyan növény, amelyet valamely – vélt vagy valós – tulajdonsága miatt szándékosan hoztak más égtájáról. Ez a jó – vagy csak annak gondolt – tulajdonság lehet gazdasági jellegű (az akác esetében a homokmegkötés, a selyemkóró esetében a reménybeli textilipari felhasználás), de lehet esztétikai háttérű is (a bálványfa impozáns mérete és szép alakja miatt).

Számos gazdasági növényünk van, amely amerikai eredetű, s tudatos betelepítés nyomán honosodott meg nálunk. Ezekből egy (nem teljes) lista:

A burgonyát valószínűleg Pizarro hozta először Európába, s spanyol kereskedők terjesztették el. Szintén a burgonyafélék családjába tartozik a paprika és a paradicsom. Mindkettő Közép- és Dél-Amerikában őshonos, tehát tudatában kell lennünk, hogy a „jó magyar lecsó” mindkét alapzöldsége amerikai eredetű. A honfoglalás vagy az Árpád-házi királyok korában ilyen még nem ehettek az őseink.

Botanikailag szintén burgonyaféle a dohány, amelyet Amerika-szerte „tudatmódosító” szerként használtak az őslakosok, s Európába is ilyenként került.

A vetemény-bab (*Phaseolus vulgaris*) (*phaseolus* > paszuly > fuszulyka) is amerikai eredetű, s nagyjából ugyanakkor került hozzánk, mint a krumpli. [A pillangósvirágúak között több olyan nemzetség is van, amelynek bab a termése. Ilyen pl. az Európában őshonos lóbab is (*Vicia faba*), amelyet éppen a veteménybab elterjedése szorított vissza.]

A földimogyoró (amely egyébként rendszertanilag nem mogyoró, hanem szintén inkább „bab”, hiszen ez is hüvelyes növény) Dél-Amerikából terjedt szét a világ más tájaira.

A kukoricának még a népi neve – „tengeri” – is arra utal, hogy a tengeren túlról hozták. A maja kultúra gazdasági alapja a kukorica volt, s valószínűleg az éghajlat évszázados léptékű szárazabbá válása (s így a kukorica-termés leromlása) miatt gyengültek meg annyira, hogy a spanyol hódítók már könnyen legyőzték őket.

A napraforgót dísnövénynek hozták be Amerikából, csak később lett az egyik legfontosabb gazdasági növényünk. Ha utazunk

Magyarországon, a szántóföldeken hosszú kilométereken keresztül napraforgó- és kukoricatáblákat látunk. Ez a két betelepített – tehát nem őshonos! – növény meghatározóvá vált a magyar mezőgazdaságban. Honosodott. A különböző termesztett tökök (a lopótök kivételével) szintén Amerikából kerültek hozzánk.

„Otthon” vannak-e ezek a növények Magyarországon? Azt kell mondanunk, valamilyen értelemben és mértékben ma már igen. Persze azt is látnunk kell, hogy ezeknek a betelepített növényeknek az elterjedésével az azelőtt használt – őshonos – gazdasági növényeink visszaszorultak. Köztük például a tápláléknövényeink is; a szokásos étkezésből eltűnt (vagy legalábbis hátrébb szorult) a köles, a cirok, az árpa, a hajdina stb.

A „betelepített faj” analógjainak tekinthető népcsoportokkal kapcsolatban viszonylag könnyű dolgunk van, hiszen ezek jól ismert történelmi tények. II. Géza németeket telepít (1140) Erdélybe; tőlük származnak az „erdélyi szászok” (akik valójában nem szászok, hiszen nem Szászországból valók, hanem a Rajna vidékéről, nálunk mégis ez a megnevezésük terjedt el). A törökdúlás után az elnéptelenedett területekre az ottani nagybirtokosok tervezetten telepítettek be svábokat (Tolnába, Kakasdra, Györkönybe stb.)

Szinte minden háború után történtek tudatos betelepítések, hogy legyen, aki megműveli az elhagyott földeket.

BEHURCOLT

Olyan növény, amely emberi tevékenység révén került ide, de nem szándékosan, hanem „véletlenül”, mellékesen, tévesen. Ezeket a fajokat esetleg észre sem vesszük, ha nem okoznak nagy változást a honi flórában. Gyakran azonban robbanásszerűen terjednek, vagyis özönnövényekké (l. alább!) válnak. Ilyen a parlagfű, amelyet senki sem akart behozni, de a magja valahogy, valamilyen szállítmánnyal („szennyeződésként”) már 1878-ban megérkezett Európába, s az I. világháború utáni évektől kitaróan folytatja „nyomulását” szerte a kontinensen.

A „behurcolt népcsoport” fogalommal kapcsolatban vannak kételyeink. Ez ugyanis azt jelentené, hogy embereket betelepítettek valahova, de nem szándékosan, hanem valamely más folyamat járulékos „melléktermékeként”. Ez nehezen képzelhető el, hacsak nem tekintjük ilyennek, hogy a honfoglalás során magunkkal hoztunk más, hozzánk csapódott népcsoportokat is, például a török népek közé tartozó kabarokat.

Özönnövény (invázió)

Olyan faj, amely nagy „erővel” terjed, sok esetben kiszorítva a terület őshonos növényeit. Az invázió fajok szinte kivétel nélkül betelepített vagy behurcolt növények, amelyek új élőhelyükön kedvező életkörülményeket találnak, s amelyeknek – ez meghatározó! – még nincsenek „féken tartó ellenségei” (őket rágó hernyók és bogarak, fertőző baktériumok, gombák stb.). Ez ad lehetőséget az özön-szerű elterjedésre. S ez az előnyük fent is marad mindaddig, amíg be nem épülnek a hazai ökológiai rendszerbe.

Néhány ismert példa: amerikai alkörmös, ártéri japánkeserűfű, bálványfa, betyárkóró, bíbor nyújljhozzám, egynyári seprence, fehér akác, gyalogakác, kanadai aranyvessző, kaukázusi medvetalp, keskenylevelű ezüstfa, kisvirágú nyújljhozzám, kőrislevelű juhar, olasz szerbtövis, parlagfű, selyemkóró, süntök.

Az invázió / nem-invázió megkülönböztetésnek kicsit más értelme van az orvostudományban. Nem-invázió (azaz „szelíd”) diagnosztikai módszernek tekintik például a magzat ultrahang-vizsgálatát, s inváziósnak, ha a magzatvízből vesznek mintát a vizsgálat elvégzésére, mert ilyenkor be kell hatolni a méhen és a magzatburkon belülre.

Napjainkban különös „hírnevet” szerzett magának az akác. Egzotikus növényként egy francia kertész hozta be Amerikából, s telepítette a párizsi királyi fűvészkertbe. Őt kifejezetten esztétikai szempontok vezették. A Kárpát-medencébe Mária Terézia rendelete nyomán került, s a cél az alföldi futóhomok megkötése volt. Erre a célra annyira-amennyire be is vált, de később – elsősorban kiváló mézelő sajtásága miatt – máshol és más célra is telepítették. A telepítések eredményeként ma már a hazai erdőállománynak kb. 24%-át az akác adja, ami – figyelembe véve idegen-honos voltát és invázió jellegét – soknak mondható. Európa teljes akácállományának több mint a fele hazánkban van.

Érdekes, hogy az akácnak – bár már kétszázötven éve itt van – még mindig nincs természetes kártevője, még mindig nem honosodott, nem épült be szervesen a kárpát-medencei ökoszisztémába. Ezért lényegében továbbra is invázió fajnak tekintendő. Invázió jellegét az is erősíti, hogy allelopatikus hatású, vagyis olyan kémiai anyagokat választ ki magából, amely akadályozza más növények kicsírázását, növekedését. Ez magyarázza, hogy az akácerdőkben alig-alig van aljnövényzet, s bajosan él meg bármilyen más fa.

Nemrégiben elterjedt a hír, hogy az EU „parancsára” ki kell irtani minden akácfát. Túlbuzgó politikusok és fanatizált híveik már szerveződnek is a „magyar akác” védelmére. Az akác tervezett kiirtásából annyi igaz, hogy az EU-ban valóban készül egy határozat és egy hozzá tartozó fajlista, amely az invázió növények visszaszorítását célozza az őshonos flóra védelmében. Aki kicsit is ért az ökológiához, tudja, hogy egy invázió növényt (vagy állatot) teljesen kiirtani gyakorlatilag lehetetlen; olyan irtatlan – és hosszú évtizedeken keresztül – munka és pénz kellene hozzá, hogy nem éri meg, nem is beszélve a teljes kiirtás hátrányos mellékhatásairól. Nincs tehát semmi reális esélye, hogy az EU valóban az akác eltüntetését írja elő Európából. Inkább arról van szó, hogy terjedésének korlátok között tartását, az őshonos fajok és az akác elfogadható arányát célozzák meg. Nincs tehát veszélyben sem a finom tavaszi akácillat, sem az akácméz!

Az invázió fajokkal kapcsolatban szót kell ejtenünk az allergiáról. Gyakran hallani ugyanis, hogy a parlagfű épp azért olyan erősen allergén, azért veszélyes a számunkra, mert nem őshonos növény, így még nem „szoktuk meg” a pollenjét. Ez súlyos tévedés. A parlagfű esetében ugyan valóban egybeesik a behurcolt, az invázió és az allergén jelleg, de csak ebben az esetben! Nézzük ennek a bizonyítását! Erősen vagy közepesen allergén növények a mogyoró, nyír, éger, fűz, platán, libatop, réti csenkesz, angolperje, csillagpázsit, rozs, csomós ebír, parlagfű, fekete üröm, falgyom, útifű. Ugyanakkor a felsoroltak – kettő kivételével – őshonosak hazánkban. A két kivétel a szándékosan telepített – de nem invázió – platán és az akaratlanul behurcolt – és invázió – parlagfű. (A parkokban ültetett platán egy amerikai és egy ázsiai platánfaj hibridje. Pollenjét nem viszi messze a szél, mert nehéz, így inkább csak platán fasorokban vagy parkokban okoz allergiás tüneteket.)

Invázió jellegű elterjedésekre rengeteg történelmi példát találunk. Amit mi Amerika „felfedezésének” nevezünk, az ottani őslakosok (őshonos népek) szemében történelmi katasztrófa. A „fehér ember” Észak- és Dél-Amerikát is kifejezetten erőszakosan hódító – azaz invázió – módon vette birtokba. Jellemző, hogy Amerika felfedezésének 500 éves évfordulója alkalmából európai keresztény szervezetek ajándékként ezerszámra küldtek Bibliát az őslakosoknak, de ők nem vették át. Bennük a „fehérbőrűek Bibliája” vegyes érzelmeket kelt.

Összegezve azt látjuk, hogy a világméretű kereskedelem, az egzotikumok iránti makacs vonzódás, a fokozódó migráció és más okok miatt a növény- és állatvilágban, meg az ember-világban egyre nagyobb mértékű lesz a keveredés. A helyzet egyre bonyolultabbá válik. Egyre bajosabb ellentmondásmentesen megmondani, ki és mi őshonos vagy betelepült, ki és mi viselkedik invázió módon. Arra is egyre nehezebb válaszolni, ki van, és ki érzi magát „(ott)hon a hazában”.